

HELBESTVAN Û WERGÊR EMÎN YUMNÎÊ SILÊMANIYEYÎ Û BERHEMÊN WÎ

Yunus Demir

Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), Ankara, Türkiye

yunus.demir@student.asbu.edu.tr

Abstract:

After the city of Sulaymaniyah was founded in 1784 by the Emir of Baban, İbrahim Pasha, it soon became a center of science and culture. In the 19th century, many intellectuals came out of Sulaymaniyah and became pioneers in many fields from high-ranking administrators to scientific-cultural studies within the Ottoman state system. One of these bureaucrats and intellectuals from Sulaymaniyah is Emin Yumnî Efendi, a poet, writer and translator who worked in many jobs in the Ottoman state, from civil servants to translators, from consulates to judicial judges (1845-1924). Emin Yumnî has been to many countries due to his duties in the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and has always been busy with literature and science during these times. Emin Yumnî has two poetry books named *Terkib-i Bend û Perde-i Esrar* and he wrote these works in Turkish and takhmis (rewrote) the diwan of Hafız-ı Şîrazî in Persian. He has also translated several story-based books from Persian to Turkish. No scientific study has been conducted on Emin Yümni's works and life, and he has not been properly introduced to the scientific world. In this study, Emin Yumnî's life will be examined and the works he wrote and translated will be introduced one by one.

Keywords: Emin Yumnî, Sulaymaniyah, İstanbul, Kurdish intellectual, translator.

Özet:

SÜLEYMANİYELİ ŞAİR VE MÜTERCİM EMİN YUMNÎ VE ESERLERİ Süleymaniye şehri, 1784 yılında Baban emiri İbrahim Paşa tarafından kurulduktan kısa bir süre sonra bir ilim ve kültür merkezi haline geldi. 19. yüzyılda birçok aydın Süleymaniye şehrinden çıkarak Osmanlı devlet sisteminde çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuştur. Bu bürokrat ve aydınlardan biri de Osmanlı Devleti'nde tercümanlıktan şehbenderliğe ve hakimliğe kadar çeşitli görevlerde bulunmuş Süleymaniyeli Mehmed Emin Yumnî (1845-1924)'dir. Emin Yumnî yaklaşık 35 yıl Osmanlı devlet işlerinde görev yaptı. Yumnî, Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezareti'ndeki görevi nedeniyle birçok yerde görev yapmış ve bu süreler zarfında edebiyat ve bilimle de her zaman iç içe olmuştur. O edebiyat alanında en çok şiir ve hikâyeye uğraşmıştır. *Terkib-i Bend ve Perde-i Esrar* adlı iki şiir kitabı yazmış, Hafız Şîrazî'nin divanını ve Mevlana'nın *Mesnevi'sini* tahmis etmiştir. Ayrıca Farsçadan Türkçeye birkaç tane kitap tercüme etmiştir ki bu eserlerin çoğunu hikâye kitapları teşkil eder. Pek çok değerli eser yazıp tercüme eden bu aydının hayatı hakkında bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamış ve pek tanınmamıştır. Bu çalışma kapsamında Emin Yumnî'nin hayatı incelenecek, eserleri ve tercümeleri tek tek tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emin Yumnî, Süleymaniye, Kürt ünlüler, İstanbul, mütercim

Puxte:

Bajarê Silêmaniyê piştî ku di sala 1784an de ji aliyê Îbrahîm Paşayê Baban ve hat avakirin di demeke kin de bû navendeke ilm û çandê. Di sedsala 19. de ji bajarê Silêmaniyê gelek kesên rewşenbîr derketine û di sistema dewleta Osmanî de ji rêveberiyên payebilind heta xebatên rewşebîrî di gelek karan de cih girtine. Ji van kesên burokrat û rewşenbîr yek jî Mihemed Emîn Yumnîyê (1845-1924) ji xelkê bajarê Silêmaniyê ye ku di dewleta Osmanî de ji wergêriyê heta şêhbenderî û dadgeriyê di gelek karûbarên cihê de cih girtiye. Emîn Yumnî ji ber wezîfeya xwe ya li Wezareta Karên Derve ya Împaratoriya Osmanî li gelek cihan xebitiye, herwiha tim bi edebiyat û zanistê re mijûl bûye. Ew di nav qadên edebiyatê de herî zêde bi şîir û hîkayeyan re mijûl bûye. Wî bixwe bi navên *Terkib-i Bend* û *Perde-i Estrar* du kitêbên şîirê nivîsîne û dîwana Hafîzê Şîrazî texmîs kirine. Herwiha wî çend heb kitêbên hîkayeyan ji Farisî wergerandine. Heta niha xebatek li ser jiyana wî rewşenbîrê ku gelek berhemên heja nivîsîne û wergerandine, nehatiye kirin û ew zêde nehatiye naskirin. Di çarçoveya vê xebatê de, jiyana Emîn Yumnî dê bê vekolîn û dê berhemên wî û wergêranên wî yek bi yek bîne nasandin.

Peyvên sereke: Emîn Yumnî, Silêmanî, navdarên Kurd, Stenbol, wergêr.

1. DESTPÊK

Emîn Yumnî xwedî neh heb berhemên e ku navê wan wiha ne: *Terkîbê Bend*, *Perdeyê Estrar*, *Heft Peyker*, *Hîkayeyê Tercumeyê Qehremanê Qatil*, *Temsîlatê Farisiye*, *Nesayihu'l-Etfal*, *Muntexebatê Eş'arê Farisî*, *Cezbeyê Eşq û Texmîsa Mesnewiyê*. Ji van berhemên *Terkib-i Bend* û *Perde-i Estrar* Emîn Yumnî bixwe nivîsîne û berhemên mayîn wî ji Farisî bo Tirkî wergerandine. Ji berhemên Yumnî *Hikaye-yi Tercume-i Qehremanê Qatil* û *Heft Peyker* li Tirkîyeyê bi herfên latînî cardin hatine çapkirin, lê berhemên wî yên din ji bilî çapa ewil qet nehatine çapkirin û nasandin. Di van berhemên wî yên ji nû ve hatine çapkirin de der barê jiyana Emîn Yumnî de tu agahiyên berfireh tunene. Agahiyên me yên der barê Emîn Yumnî de ji kitêbên du hevçaxên wî û ji arşîvên Osmanî pêk tên. Van herdu hevçaxên wî jî ew rû bi rû nas kirine. Ji wan yek Îbnulemîn Mahmûd Kemal e û yê din Mihemed Emîn Zekî Beg e. Îbnul-Emîn Mahmûd Kemal Înal dema ku antolojiya xwe ya bi navê “Son Asır Türk Şairleri” amade kiriye, ji Emîn Yumnî der barê jiyana û berhemên wî de agahî xwestiye û ew agahî di vê kitêba xwe de bi cih kiriye. Mihemed Emîn Zekî Beg jî ku hemşehriyê wî bûye û agahdarê jiyana û berhemên wî bûye, di kitêba xwe ya “Meşahirî Kurd û Kurdistan” de der barê jiyana wî û berhemên wî de agahî dane. Herwiha ji ber ku Emîn Yumnî memûrê dewleta Osmanî bûye, di arşîvên Osmanî de der barê wî de agahî hebûn û em di kitêbxaneyê “Atatürk Kitaplığı” ya şaredariya Stenbolê (Î.B.B) de rastî deftera wî ya sîcîlê ya memûrtiyê hatin.

2. JIYANA EMÎN YUMNÎ EFENDÎ

Navê wî Mihemed Emîn, mexlesa wî Yumnî û navê bavê wî Ehmed e, di 25ê Çiriya Paşîn ya sala 1845an (25.11.1261 k.) de li Silêmaniyê ji dayik bûye (Î.B.B., A.K., cih: t.y.). Bi navê “Yumnîyê Kurd” jî hatiye naskirin. Li gorî hemşehriyê wî Emîn Zekî Beg, wî ji zaroktiya xwe ve, bi hişmendiya xwe û exlaqê xwe yê baş navûdeng daye û roj bi roj li welatê Iraqê baştir hatiye naskirin (Zekî Beg, 1998, s. 114). Li gorî nivîskarê Tirk Îbnulemîn Mehmûd Kemal, Emîn Yumnî kesekî xwedî bejneke

ne kurt û ne dirêj, qemer û ehlê zanistê bûye. Emîn Yumnî piştî perwerdehiya xwe ya medreseyê, pêşiyê bi fêrbûna zimanê Farisî ve mijûl dibe. Herwiha, ew li bal kesên zana û giregir perwerdehiyê dibîne û berê xwe dide helbestê. Li ser vê, helbestên gelek helbestvanên girîng dixwîne û di vê qadê de xwe bi pêş dixê. Emîn Yumnî ji bilî zimanê dayikê anglo Kurdî, di xwendegihan de hînî Farisî, Tirkî û Erebî dibe û dûre zimanê Fransî hîn dibe.

Piştî ku mekteba xwe xilas dike di sala 1865 m. (1282 h.) li Silêmaniyê di nivîsyariya Tomruqê (Tomruk kitabeti) de û salek şûnde jî di mudîriyeta tehrîratê (nivîsxane) ya Silêmaniyê de dest bi kar dike. Lê piştê îstifa dike û di sala 1867 m. (1284 h.) de tê Stenbolê û heman salê di Wezareta Darayiyê de di odeya wereqeyan (evrak-ı atika odası) de dest bi kar dike. Piştê li Stenbolê di Ruşdiyeya Eyûbê de dest bi mamostetiya zimanê Farisî dike. Di sala 1870 m. (1287 h.) de derbasî odeya tercumeyê ya Babiâlî (seraya serokwezîriyê ya Osmanî) dibe (Înal, 1970, s. 1955). Piştî vê di burokrasiya dewleta Osmanî de êdî stêrka Emîn Yumnî geştir dibe û di meqamên rêveberiyê de cih digire. Di sala 1874 m. (1291 h.) de dibe şêhbenderê bajarê Xoyê yê dewleta Osmanî.¹ Ew bi vê xebatê bi rutbeya 4. ya nîşana Mecîdî tê xelatkirin. Ew li vê derê çar û nîv salan dixebite, dûre jî vî karî vediqete û di sala 1879 m. (1296 h.) de vedigere Stenbolê (Zeki Beg, 1998, s. 114). Emîn Yumnî jî vê salê şûnde karên hiqûqî/dadî jî dike. Di sala 1879 m. (1296 z.) de li Qerehîsara Şerqî di mehkemeya destpêkî (bidayet) de, di sala 1883 m. (1300 h.) de li Mamûretulezîzê (Elezîz) û di sala 1884 m. (1301 h.) de Şehrezorê herwiha li Wan û Mûsilê bi unwana alîkarê dozger, di sala 1891 m. (1309 h.) de li Cideyê bi unwana serokê mehkemeya destpêkî (bidayet) kar dike (Î.B.B., A.K., cih: t.y.). Di 10ê Nîsana 1899an (09.8.1306) de ji ber karê xwe yê alîkarê dozgerê Mûsilê jî aliyê dewleta Osmanî ve tê xelatkirin û rutbeya wî tê bilindkirin (BOA. DH.MKT. cih: 1615 – 15). Di sala 1895 m. (1312 h.) de ji seroktiya mehkemeyê tê daxistin û meaşê mezûliyetê jê re tê terxankirin (Înal, 1970, s. 1955). Piştî demekê dîsa vedigere karê rêveberiyê û dewleta Osmanî wî di 9ê Tebaxa 1901ê de (23.4.1319) de bi unwana serşêhbenderiyê tayînî bajarê Sineyê dike. Bi vê xebatê di sala 1903 m. (1301 h.) de rutbeya wî bilindî dereceya sisêyan dikan. Herwiha di sala 1904an (1322 h.) de wekaleta serşêhbenderiya Tebrêzê jî jê re tê spastin. Li ser van rutbeya bo dereceya yekem tê bilindkirin (Î.B.B., A. K., cih: t.y.).

Di heyamê ku li Îranê dimîne de, berhemên helbestvan û nivîskarên Îranî baştir nas dike. Di şîirên wî de bandora van şairên Îranî bi taybetî bandora Hafîzê Şîrazî aşkera xuya dikan. Herwiha Yumnî jî ber ku zimanê bi Fransî dizanibû, li rêya vî zimanê wêjeya rojavayî jî nêz ve dişopand û ji wan bandordar dibû. Di şîirên Emîn Yumnî de herî zêde temayên xembarî, nerastbûna însanan, bêwefatî û têkiliya navbera mirovan dertên pêş.

Îbnulemîn Mahmûd Kemal diyar dike ku mala Emîn Yumnî li Yakacikê -ku dikeve parçeya rojhilatê ya Stenbolê- li taxa me bû û gelek caran hevdu didît û suhbet dikir. Herwiha li gorî neviyê wî nivîskar Reha Çamuroğlu mala Emîn Yumnî di dawiya emrê wî de nêzikî meydana Sitan Ahmedê ya Stenbolê bûye û ev koşka wî piştî wefata wî di sala 1929an de di encama şewateke mezin de şewitiye (Çamuroğlu, 2021).

¹ Li gorî Îbnulemîn M. Kemal û M. Zekî Beg, ew di sala 1874an de bo şêhbenderiya Xoyê hatiye tayînkirin, lêbelê li gorî sicîla wî ew di 29 Çiriya Pêşîn ya 1899an (23.6.1317) de ji bo şêhbenderiya Xoy û Selmasê hatiye tayînkirin.

Emîn Yumnî di sala 4ê Nîsana 1924an (28.8.1342) de malavayî li jiyanê kiriye û goristana Merkez Efendî ya Stenbolê hatiye binaxkirin (Înal, 1970, s. 1955).

2.1. Malbata Emîn Yumnî

Li gorî neviyê wî nivîskar Reha Çamuroğlu navê maliya Yumnî, Anna bûye. Wekî ku ji navê wê diyar dibe ew bi ihtimaleke mezin Suryanî bûye. Diya bavê Çamuroğlu, keça Yumnî bûye û navê wê Atiye bûye (Çamuroğlu, 2021). Herwiha di arşîvan de em rastî navê kurekî wî yê bi navê Mihemed Refîq hatin ku ew jî di sala 1865 m. (1282 h.) li Silêmaniyê hatiye dinyayê (BOA. DH.SAÎDd.. cih: 317). Ji bilî van der barê zarokên wî û malbata wî di destê me de agahî tune.

3. BERHEMÊN WÎ

1. Cezbeyê Eşq: Texmîseke li ser helbestên Hafîzê Şîrazî ye û berhem bi zimanê Farisî ye. Berhem pêşiyê bi destûra Meclîsa Perwerdehiyê ya Bexdayê parçe parçe di çapxaneyê wîlayetê de tê çapkirin. Parçeya ewil bi awayê 16 rûpelî di sala 1886 m. (1303 h.) de tê çapkirin. Dûre li ser hev di qewareya 865 rûpelî de di sala 1918 m. (1337 h.) de li Çapxana Amiriye ya li Stenbolê tê çapkirin. Li ser berhemê navê Yumnî bi awayê “Mihemed Emîn Yumnî el-Suleymaniyewî” hatiye nivîsîn. Yumnî di vê xebatê de bi kedeke mezin û şewazeke balkêş 620 xezelên Hafîz texmîs kiriye. Di berhemê meharet û zalbûna Yumnî ya li ser zimanê Farisî xweş xuya dike. Li gor Emîn Zekî Beg heta niha tu kesî wekî Yumnî helbestên Hafîz xweş fehîm nekiriye û wekî wî rave nekiriye.

2. Terkîbê Bend: Ev berhema xwemalî ya Emîn Yumnî selîqeya wî ya şîirî bi zelalî destnîşan dike. Ev berhema ku ne zêde bihecm e, wekî ku ji navê wê jî tê fehmkirin bi teşeyê terkîbê bendê hatiye nivîsandin. Ev berhema bi zimanê Tirkî, 15 rûpel e û di sala 1872 m. (1289) de di çapxaneyê Zartaryan a li Stenbolê de hatiye çapkirin.

3. Perdeyê Esrar: Dîwançeyek e ku ji helbestên Yumnî bixwe pêk tê. Ev berhema bi zimanê Tirkî, 31 rûpel e û di sala 1914 m. (1330 h.) de li Stenbolê di Çapxaneyê Şemsê de hatiye çapkirin. Ev ji wan du berhemên xwemalî yên Yumnî ye. Di helbestên Yumnî de herî zêde temayên xembarî, cehalet, nerastbûna însanan, çavsorî û temahiya mirovan, bêwefatî û xerabûna têkiliyên mirovan dertên pêş.

4. Tercumeyê Hîkayeyê Heft Peyker: Ev berhema bi navê “Heft Peyker” wergêrana kitêba Nizamîyê Gencewî ya bi heman navî ye ku ji aliyê Yumnî ve ji Farisî bo Tirkî hatiye kirin. Berhem cara ewil di sala 1872 m. (1289 h.) de hatiye çapkirin. Berhem 7 cild e û her cildek 111 rûpel e. Hemî cild di bergekî de hatine çapkirin. Mijara berhemê ji tarîxa Îranê, anku ji serboriyên Behramê Gûr ê kurê padişahê Sasaniyan Yezdîcerdê I. hatiye girtin. Ev berhem careke din piştî wefata Yumnî di sala 1925 m. (1341 r.) li Stenbolê di çapxaneyê Ahmed Kamil de hatiye çapkirin. Herwiha berhem di sala 2013an de bi amadekariya Aytekin Yıldız bi herfên latînî di Weşanxaneyê Büyüyenay de cardin li Stenbolê hate çapkirin.

5. Hîkayeyê Tercumeyê Qehremanê Qatil: Ev berhema ku nivîskarê wî ne diyar e, ji hêla Yumnî ve ji Farisî bo Tirkî hatiye wergerandin. Yumnî, ev berhema 136 rûpelî di 15yê Kanûna Pêşîn ya sala 1868an de qedandiye û berhem heman salê hatiye çapkirin. Li ser bergê kitêbê “mutercim: Mihemed Emîn Yumnî el-Suleymaniyewî” dinivîse û navê çapxaneyê li ser tune. Berhem, nimûneyeke edebiyata fantastîk e û lehengên wê ji heyberên derasayî ên wek cin, perî û dêwan pêk tên û tê de her

tim şerê qencî û xerabiyê, derew û rastiye heye. Herwiha ev berhem di sala 2014an de ji aliyê Ramazan Toprak ve bi herfên latînî di Weşanxaneyê Büyyenay de li Stenbolê hate çapkirin.

6. Têmsîlatê Farisiye: Ev kitêb di sala 1872 m. (1289 h.) de li Stenbolê di çapxaneyê Zartaryan de hatiye çapkirin. Berhem bi Tirkî ye û ji çîrokên gotinên pêşiyên Farisan pêk tê. Pêşiyê gotin bi Farisî tê dayin, dûre wergêrana wê bo Tirkî tê kirin û dawiyê çîroka wê gotina pêşiyên tê dayin. Di destpêka berhemê de der barê gotinên pêşiyên, wergerandina wan bo zimanekî din, parastina maneyê û parastina qaîdeyên zimanê ku werger bo wî tê kirin de pêşgotineke berfireh heye. Ev berhema çîrokên gotinên pêşiyên ji bo serdema xwe cureyekî balkêş e.

7. Muntexebatê Eş‘arê Farisî: Li gor Îbnulemîn Mahmûd Kemal ev guldesteya Yumnî ya ku ji şîrên Farisî hatiye hilbijartin çap bûye. Lê mixabin digel ewqas lêgerînê me ev berhem bi dest nexist.

8. Nesayîhu’l-Etfa: Di çavkaniyan de em tenê rastî navê wê hatin û li tu derekê em rastî berhemê bixwe nehatin. Li gor Îbnulemîn Mahmûd Kemal berhem çap bûye. Wekî ji navê wê diyar dibe ku ji pend û şîretên ji bo zarokan pêk tê.

9. Texmîsa Mesnewiyê: Li gor Îbnulemîn Mahmûd Kemal, Yumnî cildê yekem ê Mesnewiya Mewlana Celaleddîn Romî texmîs kiriye. Lê mixabin kitab berdest nîne û nayê zanîn ka hatiye çapkirin yan na.

4. ENCAM

Bajarê Silêmaniyê di rewşenbîriya Kurdî de roleke girîng leyîstîye û dilîze. Piştî avabûna bajêr rewşenbîrên destpêkê piranî hatine li Stenbolê jiyane. Mixabin heta niha -ji van çend kes ne tê de- li ser van şexsiyetên Kurdên Silêmanî ên li Stenbolê xebat nehatine kirin. Divê xebateke taybetî li ser Kurdên xelkê Silêmaniyê yên ku hatine Stenbolê û di karên rêveberî û rewşenbîrî de cih girtine bê kirin. Ji nav van Kurdan bi dehan nivîskar derketine û di rewşenbîriya Osmanî ya serdema dawîn de roleke girîng girtine. Emîn Yumnî yek ji wan kesan e ku me di vê xebatê de hewl da ku wî û berhemên wî bidin nasandin. Li gor qenaeta me agahiyên hewce yên derbarê kar û xebatên wî de hatin bidestxistin, lêbelê derbarê malbata wî ya li Silêmaniyê de hêj agahiyên hewce berdest nînin. Yumnî texmîsa li ser Hafîzê Şîrazî û texmîsa li ser Mesnewiya Mewlana bi Farisî nivîsîne û berhemên xwe yên di jî tev bi Tirkî nivîsîne. Wî bi Kurdî û Erebi jî berhem nenivîsîne. Yumnî di şîir û wergêranên xwe yên Tirkî de bi giştî zimanekî hêsan û fehmbar bi kar anîye. Heta niha ji bî du wergêranên wî tu berhemeke wî ji nû ve nehatiye çapkirin. Bi rastî her berhemeke wî xebateke taybet û çapeke ji nû ve heq dike.

ÇAVKANÎ

BOA. Osmanlı Arşivi, DH.MKT. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi. cih: 1615 – 15.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA. Osmanlı Arşivi, BOA. DH.SAİDd.. Dahiliye Nezareti Defterler. cih: 317.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

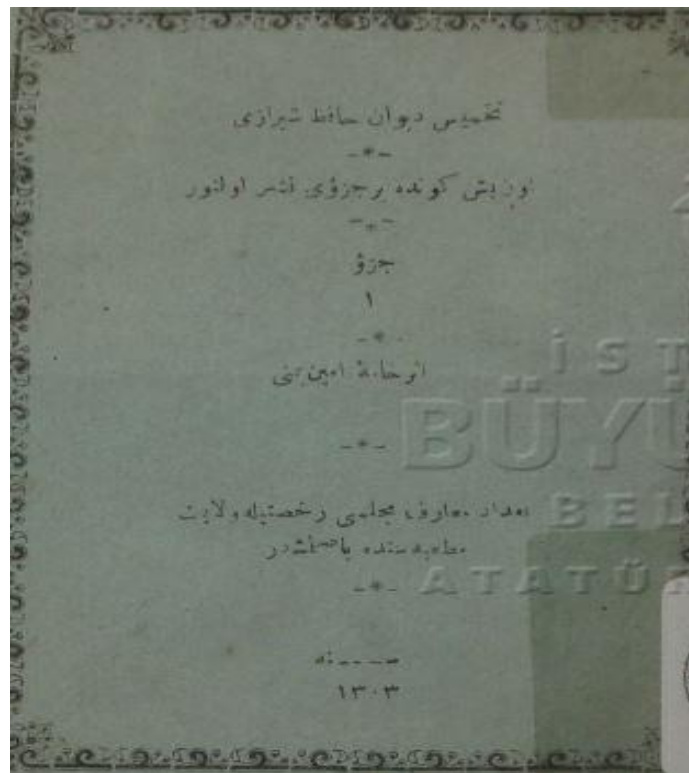
Çamuroğlu, R. (2021, 11 25). Goftûgoya me ya derbarê Emîn Yumnî de.

İ.B.B., Atatürk Kitaplığı. Demribaş: Bel_Mtf_61414. cih: t.y. Koleksiyon: Evraklar

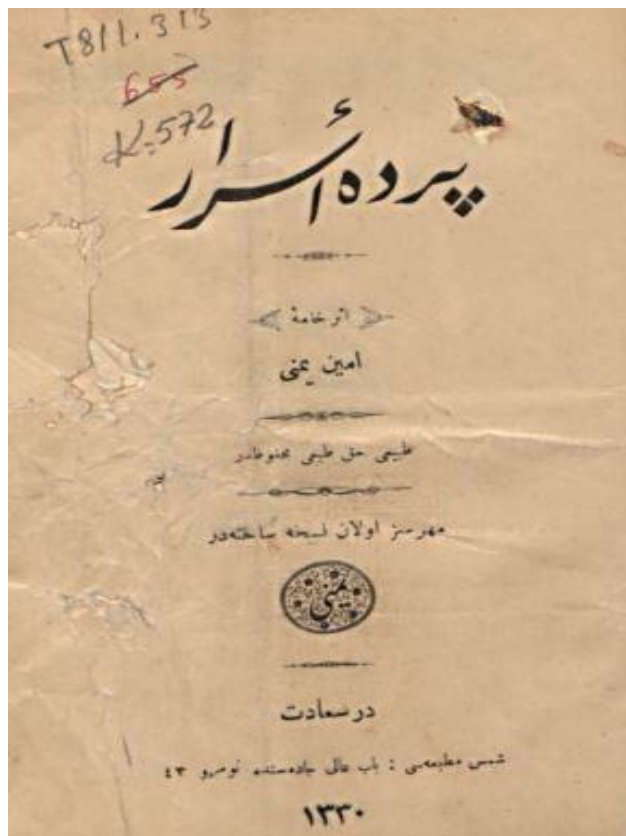
İnal, İ. (1970). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Zeki Beg, M. (1998). *Meşahir-i Kurd u Kurdistan*. (werg. M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay). Stockholm: Apec Yayınları.

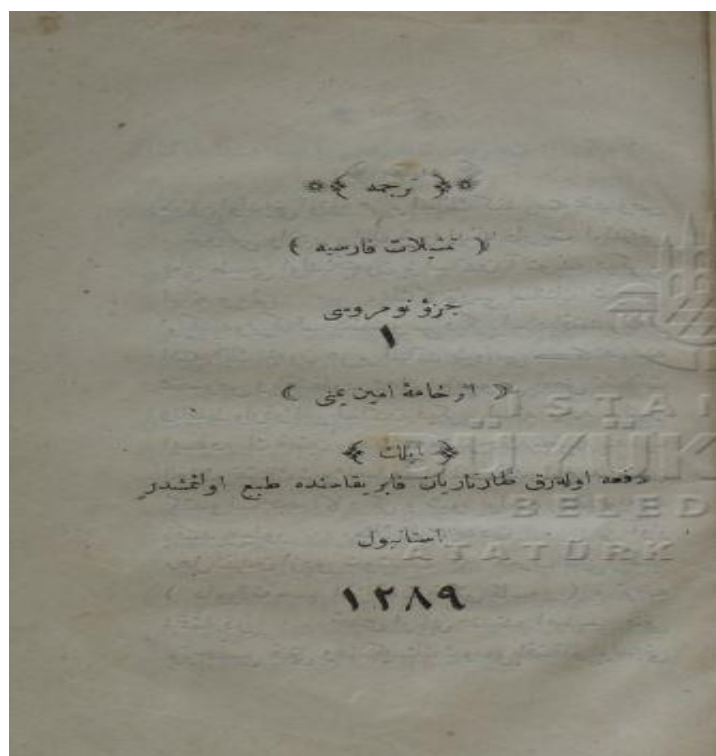
PÊVEK

Bergê kitêba Emîn Yumnî ya bi navê “Cezbeyê Eşq”

Bergê kitêba Emîn Yumnî ya bi navê “Perdeyê Esrar”

Bergê kitêba Emîn Yumnî ya bi navê “Temsîlatê Farisiye”